

видання та дослідження “Слова надгробного митрополиту Кипріяну”, простежуються автобіографічні моменти та способи відображення історичної дійсності, приділяється увага жанрово-стильовим та композиційним особливостям твору.

Популярність доробку Григорія Цамблака серед православного слов'янства була настільки значною, що за прикладом “Златоуста” – збірника, до якого ввійшли в основному твори Іоанна Златоуста, східнослов'янські середньовічні книжники укладають рукописну “авторську” “Книгу Григорія Цамблака” (близько 20 проповідей). Н.Дончева-Панайотова в шостому розділі докладно висвітлює проблему виникнення, змісту та поширення цього збірника, послуговуючись при цьому десятьма відомими їй списками “Книги Григорія Цамблака”. У додатках до монографії подано фотокопії деяких із них.

Твори Григорія Цамблака поширювалися у православному слов'янському світі аж до XIX ст., однак форма деяких проповідей у пізніші часи перестала влаштовувати реципієнтів. Тому і з'явилися їх переробки. Н. Дончева-Панайотова стверджує, що в XVII ст. в Україні (“в южноруските земи”) анонімні автори-редактори на основі Цамблакових “Слова на Великий п'яток” та “Похвального слова св. Димитрію” створили власні версії цих проповідей. Тут же дослідниця аналізує виявлену нею переробку “Похвального

слова апостолам Петру й Павлу”, що також належить до другої половини XVII ст. У додатках опубліковано її текст.

У восьмому розділі авторка розглядає досі невідомі твори Григорія Цамблака, а в додатках публікує їх тексти (“Трете похвальне слово великомученику Георгію”, “Тлумачення Апостола” та “Повчання про прощення гріхів”).

У дев'ятому розділі розглянуто вплив творчості Григорія Цамблака на деяких російських письменників XV–XVII ст., зокрема Іллі Псковського, монаха Василя, Григорія Суздальського, Йосифа Волоцького.

Надзвичайну цінність для дослідників становлять уміщені в монографії кольорові репродукції з Російського літописного зведення XVI ст., на яких зображено сцени, пов'язані з перебуванням Григорія Цамблака на території Великого князівства Литовського, зокрема хірокопія на Київського митрополита, сцена, де він диктує текст грамоти та його похорон.

Загалом рецензована монографія Н.Дончевої-Панайотової “Григорій Цамблук і болгарські літературні традиції у Східній Європі XV–XVII ст.” – це вагомий внесок не тільки у вивчення творчого й життєвого шляху Г.Цамблака, а й у дослідження болгарсько-східнослов'янських культурних зв'язків епохи пізнього середньовіччя та ранньомодерного періоду.

Юрій Пелешенко

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ІНТЕРТЕКСТ

Рихло П.В. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст. – Чернівці: Рута, 2005. – 584 с.

Ім'я уродженця Чернівців, німецькомовного поета Пауля Целана широко відоме у світі. На Заході, особливо в німецькому культурному середовищі, про нього написано сотні монографій і тисячі статей. Набагато менше знаний він на пострадянському просторі. Раніше це можна було пояснити ідеологічними факторами: єврей з походження, що мріяв стати німецьким поетом, утікач із СРСР,

який після фашистських “трудових” таборів, кількарічних поневірянь у повоєнній Румунії та Австрії знайшов собі врешті-решт притулок у французькій столиці, “герметичний” лірик, вірші якого схожі на криптограми, – усе це аж ніяк не вписувалося в догматику панівних тоді естетичних уявлень, продиктованих нормами “соціалістичного реалізму”. Згодом, коли ідеологічні чинники втратили

свою значущість, на заваді активній рецепції творчості поета стала важкодоступність його письма, щедро пройнятого надзвичайно цільними кореспонденціями з арсеналом світової культури. Для розуміння віршів П.Целана потрібні були не тільки добрі переклади, а й спеціальні інтерпретації та коментарі.

Тим відрадніше, що в останні роки ситуація починає поступово змінюватися. 2004 р. московське видавництво "Мости культури" спільно з єрусалимським видавництвом "Гешарім" випустило у світ перший том упорядкованого Ларисою Найдич видання "Пауль Целан. Матеріали, дослідження, воспоминання". У ньому презентовано перекладені російською мовою статті та розвідки про П.Целана, написані відомими західними дослідниками і присвячені зв'язкам його поезії з російською літературою та єврейськими духовними традиціями. У квітні минулого року московський журнал "Иностранная литература" опублікував велику добірку текстів П.Целана (вірші, лірична проза, листи), яка, очевидно, стане основою давно очікуваного тому вибраних творів поета. У передмові Бориса Дубіна "На березі серця", яка відкриває цю публікацію, дуже рельєфно визначено роль П.Целана в сучасній літературі. "Із завершенням двадцятого століття, — пише автор, — стає очевидним, що центром європейської поезії другої половини століття був нібито маргінал за народженням, способом життя, самовідчуттям, герметичний за поетикою Пауль Целан. Навряд чи хтось інший пережив і передав жах, біль, скорботу й надію століття з такою силою почуття і слова, проникнення і співпереживання [...] І трапилося це, очевидно, тому, що життя й поезія Целана ввібрали в себе людський досвід, історичний шлях, мовний ужиток мало не всіх народів Європи [...] Целан — унікальний за енергією й діапазоном об'єднувач національних історій, збирач і схрещувач національних говірок; його поезія від самого зародку багатонаціональна й багатомовна". І те, що витоки цього поетичного голосу починаються в Чернівцях, мало би стати для українських дослідників додатковим

стимулом до вивчення творчості цієї неординарної особистості.

Приємно зазначити, що певні кроки в цьому напрямі вже зроблено. Сьогодні українські дослідники доробку П.Целана перебувають у фарватері загального пошуків інтересу до його творчості. Тут варто нагадати, що такі українські поети, як Микола Бажан, Василь Стус, Леонід Череватенко, Мойсей Фішбейн почали перекладати твори П.Целана ще в 70-х рр. минулого століття, а перша книжка його поезій (у перекладі Петра Рихла) вийшла в Чернівцях у 1993 р. Відтоді ім'я П.Целана впевнено входить в український культурний простір. 1998 р. в рідному місті поета відбулася представницька міжнародна наукова конференція "Целан і Чернівці", матеріали якої були опубліковані згодом у часописі національного університету "Кієво-Могилянська Академія" "Дух і Літера" (1999. — Ч. 5-6); 2000 р. німецький Літературний архів у Марбаху присвятив темі "Целан у Чернівцях" окремий випуск свого "Марбахського журналу", в якому були опубліковані ранні вірші поета, перекладені українською мовою Петром Рихлом, у 2001 р. в Чернівцях побачила світ антологія українських перекладів творів П.Целана, а у 2005 р. у видавництві "Критика" вийшла книжка есеїстики Тимофія Гавриліва "Текст між культурами", значна частина якої присвячена проблемі рецепції П.Целана в Україні. Вінцем перекладацьких і наукових зусиль у пропаганді творчості німецькомовного поета можна вважати фундаментальне дослідження Петра Рихла "Поетика діалогу: Творчість Пауля Целана як інтертекст", що побачило світ у видавництві Чернівецького національного університету "Рута".

Монографія П.Рихла — перше масштабне (майже 600 сторінок) дослідження про творчість Пауля Целана не тільки в Україні, а й на всьому пострадянському просторі. Дослідник, компетентний і вдумливий, уводить нас у складний світ Целанової лірики, у густе мереживо її інтертекстуальних зв'язків, які засвідчують, що поет, в якого гітлерівський нацизм і сталінський тоталітаризм відібрали батьків і вітчизну, *живу* у світі книжок, у духовному

універсумі безперервного діалогу з улюбленими поетами, митцями та філософами. Найближчими йому були традиції німецької літератури, які через мову поезії, що стала для нього “домом буття” (Гайдеггер), споріднювали цього паризького самітника з поетами німецького бароко, з романтиками Новалісом і Гельдерліном, з Гайне, Рільке, Траклем і Кафкою. Усі вони також були суспільними аутсайдерами, паріями, що жили у світі книжок, отож ця спорідненість тут аж ніяк не випадкова. Типологічні сходження, біографічні паралелі, спільність *типу творчості*, запозичення образів, мотивів, словесних формул або метричних особливостей переконливо демонструють діалогічну сутність художнього мислення П.Целана. Нерідко це були діалоги, пройняті неабиякою напругою і драматизмом, проте навіть своїм полемічним протистоянням вони утверджують нерозривну єдність гуманістичної культури.

Цю єдність засвідчують, як стверджує П.Рихло, інтертекстуальні зв'язки П.Целана не тільки з німецькими поетами, а й з іншими національними культурами, що стали йому близькими з огляду на біографічні обставини та завдяки духовним контактам і органічно ввійшли в його вірші. Інтеркультурний дискурс П.Целана, що постулюється дослідником як діалог з “Іншим” (це поняття запозичене з філософії сучасного французького мислителя Е.Левінаса), містить у собі і “румунський меридіан” (зумовлений перебуванням Целана в 1945–1947 рр. у Бухаресті та його контактами з румунським літературним процесом, зокрема з румунськими сюрреалістами), і багатогранні й плідні інтертекстуальні зв'язки з творчістю таких французьких поетів, як Бодлер, Верлен, Рембо, Малларме, Аполлінер, Елюар, Рене Шар, Анрі Мішо тощо, і надзвичайно задушевне і трепетне ставлення до російської літератури, насамперед до таких “розтрачених” своїм поколінням поетів, як Блок, Єсенін, Хлебников, Мандельштам (Целан називав його “братом Осипом” і розглядав як своє друге “я”). Водночас у книжці простежуються й літературні

контакти з творчістю Цветаєвої, Маяковського, Пастернака, Євтушенка; зацікавлення англійськими та американськими поетами Шекспіром, Єйтсом, Емілі Дікінсон, Робертом Фростом, яке несподівано засвідчує, що целанівська рецепція англійської літератури була також доволі інтенсивною. П.Рихло скрупульозно досліджує глибоку закоріненість П.Целана в духовній традиції єврейства, наводячи переконливі приклади перегуків із книгами Біблії, зі спадщиною хасидів, що знайшла своє вербальне втілення в переказах хасидських легенд Мартіном Бубером, з уявленнями єврейської містики, форми й парадигми якої зафіксовані у працях релігійного філософа Гершома Шолома. Твори більшості названих тут поетів, як засвідчує рецензоване дослідження, П.Целан перекладав, часом навіть не проводячи якоїсь демаркаційної лінії між перекладами і своїми оригінальними текстами, отож взаємовпливи були тут неминучими. Їх виявлення вимагало воістину філігранної техніки й філологічної культури, на які був спроможний лише дослідник, який упродовж багатьох років осмислював поезію П.Целана шляхом “пильного читання”, який сам відтворив для нас чималий масив цієї поезії українською мовою.

Слід зазначити, що весь цей величезний і різномірний матеріал навряд чи можна було б об'єднати в одне ціле якимось іншим способом, окрім обраної автором рецензованої книжки концептуальної ідеї інтертекстуальності. Послугуючись теоретичними розробками цього феномена французькими постструктуралістами (Ю.Крістева) та теорією поліфонічності М.Бахтіна, автор розглядає поезію П.Целана як один гігантський інтертекст, безмежно сегментований на окремі щільники віршів, який, однак, зберігає свою ідейно-філософську та стильову цілісність. Прагнучи до всебічного висвітлення творчості поета, дослідник обрав інтегруючий принцип, який дає змогу простежити й детермінувати найрізноманітніші впливи, точки дотику, запозичення, ремінісценції, полемічні моменти. Можливо, це саме той випадок,

коли вже дещо затерте від частого вживання поняття інтертекстуальності наповнюється цілком реальним і адекватним змістом, адже в порівняно невеликому текстовому полі вірша воно має чіткіші межі й увиразнюється наочніше, ніж, скажімо, у тексті роману чи драми. Особливо це простежується в підрозділі “*Фуга смерті* як інтертекст”, де майже кожен рядок, кожна фраза співвіднесені з широким історико-політичним, філософським і літературно-мистецьким контекстами.

Монографія П.Рихла не тільки вперше в українському літературознавстві глибоко й переконливо розкриває інтертекстуальний характер творчості П.Целана, а й вводить нас у целанівський дискурс літературознавчої германістики Заходу. Це засвідчує вже додана до книжки солідна бібліографія, що налічує кілька сотень іноземних джерел, але ще більшою мірою той самий діалогічний чи радше навіть *полілогічний* принцип, утілений у тексті дослідження: нам пропонуються парадоксальні судження, несподівані

інтерпретації, критичні оцінки провідних дослідників життєвого і творчого шляху П.Целана, з якими автор книжки солідаризується чи полемізує, однак завжди зберігає за собою автономне право висловити власну думку, яка найчастіше народжується саме з аргументів відкритого діалогічного спілкування.

Єдине, чого, на мій погляд, бракує цій добре виданій і зі смаком оформленій книжці — це перекладів віршів П.Целана українською мовою, які подані тут лише в німецькому оригіналі. Зважаючи на те, що творчість поета входить сьогодні до програми з зарубіжної літератури загальноосвітніх шкіл України, монографія П.Рихла користуватиметься широким попитом, отож паралельні переклади були б тут не зайвими. Не зайвим був би й іменний покажчик, який полегшив би читачеві орієнтування в тій величезній кількості імен, що містяться у книжці майже на кожній сторінці.

м. Чернівці

Анатолій Нямцу

Строфа

Тримаю в серці голубий ставок,
Верхи тополь і вітрякові крила,
Де розгубив дитинство між квіток, —
А рідну землю, що мене зростила
На боротьбу за життєдайні дні,
Я над усе люблю на чужині!
(1943)

“Поезії та поеми” **Яра Славутича** (Григорія Жученка), видані 2004 р. (Едмонтон, “Славута”), — це повне видання віршів та поем відомого діаспорного письменника, кавалера ордена “За заслуги” III ступеня (Україна), лауреата 1-ої та 2-ої премій Українського літфонду ім. І. Франка (Чикаго), премії ім. Д.Яворницького (м.Січеслав) та ім. Д.Загула (м. Чернівці), низки діаспорних нагород. Вірші (т. I) та поеми (т. II), передусім “Моя доба”, відтворюють драматичний життєвий шлях автора з рідної Херсонщини до Канади, який сформулював своє поетичне кредо так: “По всьому світу правду повідати, / Як вас москаль засаджує за ґрати, / Як він поправ історію дідів, / Як він присвоїв подвиги Богдана [...] / Як Україна — велетенська рана — / палає болем серед сум’яття, / Та не здається, прагнучи життя”. “Стоїш з украденим ім’ям / Напівтатарка, напівфінка. / Страхає свистом солов’я / Билин оксквернена сторінка. / Живеш, мов злодій на горбі, / І киши око в безмір степу, / Проклявши в радісній злобі / Ясновельможного Мазепу [...] / Та вірмо в правди майбуття, / У благовістія правди вірмо — / Впадеш, не знавши каяття, / В подобі раненого звіра!” (1945).

В.Л.